

INGRID ARNESDOTTER

Betalning – vad är det?

1. INLEDNING*

Jag har i ett tidigare sammanhang¹ hävdad att ordet betaling används i flera betydelser, nämligen som benämning på ett visst slags rättshandling, som benämning på alla slags faktiska åtgärder varigenom rättshandlingen betaling kan komma till stånd samt som en, av tillgångsslag oberoende, beteckning för de tillgångar betalningsmottagarna tillförs genom en betaling. Samtidigt framhöll jag att rättshandlingen betaling består i att infria en penningfordran/bli befriad från en penningsskuld och att t.ex. infriandet av ett icke bindande gåvolöfte avseende pengar, som rättshandling betraktad, inte är betaling trots att infriandet av gåvolöftet sker genom samma slags faktiska åtgärder som de med vilka infriandet av en penningsskuld genomförs. Jag fann det därför angeläget att med hjälp av uttrycken *rättshandlingen betaling* respektive *betalingstransaktionen* kunna skilja mellan dessa två betydelser hos ordet betaling.

Mot detta har Bert Lehrberg anmält avvikande mening. Han framhåller att betaling ”vanligen företas till uppfyllelse av en penningförpliktelse”², men att det kan vara fråga om betaling även om det inte finns någon bakomliggande förpliktelse att betala. Istället är ”den juridiska innebörden” av betaling att ”den betalande avstår från äganderätten” till betalningsmedel ”som han i någon mening ’överlämnar’ till betalningsmottagaren”.

Går man så till betaltjänstutredningens slutbetänkande ”Betaltjänster SOU 1995:69” finner man där följande uttalande. ”Med be-

* Denna artikel är tidigare publicerad i Acta Iuris Linkopensis, Vänbok till Hans Stenberg i anledning av 70-årsdagen den 20 november 2002, s 9-26, ISBN 91-7373-567-1. Såväl författaren som förlaget har godkänt denna publicering.

² Bert Lehrberg; Moderna betalningsformer, Norstedts Juridik AB, upplaga 1:1, 1997, sid.14 samt upplaga 2:1, 1999, sid. 14-15.

talning menas varje åtgärd som medför att pengar förs över från en fysisk eller juridisk person till en annan”³.

En fråga som inställer sig är om denna oenighet är en oenighet om hur verkligheten är beskaffad (en empirisk fråga) eller en oenighet om vad som är en ändamålsenlig terminologi (en normativ fråga). En andra fråga gäller hur stora skillnaderna är mellan dessa tre uppfattningar med avseende på vilka faktiska åtgärder som innebär att rättshandlingen betalning företas. Ett tredje spörsmål är om någotdera betalningsbegreppet är att föredra framför de andra två. Det är dessa tre frågeställningar som är föremål för mitt intresse i denna uppsats.

2. BESKRIVNING ELLER DEFINITIONER?

Är de tre utsagorna ovan, om innebörden hos ordet betalning, avsedda att vara påståenden om i vilken betydelse ordet faktiskt används; i allmänt språkbruk, inom juridiken eller i rättsvetenskapliga texter? Härom kan jag naturligtvis ej veta besked annat än ifråga om min egen utsaga – i de båda andra fallen får jag nöja mig med en argumentation.

Mitt eget sätt att närma mig frågan om vad betalning är för något, var att utgå från min uppfattning om i vilken betydelse människor i allmänhet använder ordet. Jag kunde vid den tidpunkten, och kan alltfört, inte erinra mig att jag någonsin hört någon säga (eller sett någon skriva) att hon/han skall *betala* personen P när vederbörande står i begrepp att översända ett belopp till P såsom gåva. Däremot har jag ofta hört/sett uttrycken *betalningar/utbetalningar/betala ut* användas, oberoende av om någon förpliktelse att betala förelegat eller ej, när talaren/skribenten i första hand haft de faktiska åtgärderna i tankarna. Så sker t.ex. i frågan ”Hur brukar du sköta dina betalningar”, i konstaterandet ”Dagens utbetalningar uppgick till 10.000 kronor” eller i påpekandet ”Stipendierna kommer att betalas ut via postgiro”. Härav drog jag slutsatsen att *betala* betyder att infria/att bli befriad från en penningförpliktelse när det uttryckligen eller un-

³ Sid. 304.

derförstått står/sägs *betala någon* eller att *någon får betalt*. Vill man uttrycka att den som är betalningstransaktionens adressat inte samtidigt är borgenär, sker detta genom att betalaren säger sig *göra en utbetalning till* eller *betala till* personen ifråga; inte att han betalar personen. Betalningsmottagaren själv säger sig ha ”fått betalt” ifall han var borgenär, annars att han ”fått en inbetalning”.

Således kan uttrycket ”en betaling har skett” betyda ettdera ”A har betalat B/B har fått betalt av A” eller ”A har företagit en *utbetalning till B/A* har betalat *till B/B* har erhållit en *inbetalning från A*”. Så långt är mitt uttalande om vad ordet betaling betyder avsett att vara en utsaga om hur verkligheten är beskaffad. Men när jag reserverar uttrycket ”rättshandlingen betaling” för sådana betalningar som innebär att ”A har betalat B/B har fått betalt av A”, så är detta en beskrivning av ett verkligt förhållande, endast om *utbetalningar* i sig antingen ej alls utgör någon rättshandling (i förhållande till betalningsmottagaren) eller, enligt allmänt accepterad juridisk terminologi, är att hänföra till något annat slags rättshandling än betaling. Är detta villkor ej uppfyllt, är mitt uttalande istället ett uttryck för en uppfattning om hur betaling såsom rättshandling *bör* avgränsas/definieras. Jag får här vidgå att jag tidigare utan tillräcklig eftertanke utgått ifrån att i vart fall det senare ledet i det nämnda villkoret faktiskt är uppfyllt och därför menat mig göra ett uttalande om hur det är och ej om hur det bör vara. Jag tror att detta är en god illustration av hur perspektivet bestäms av den utsiktspunkt betraktaren befinner sig på. Jag kom först att intressera mig för betaling som rättshandling just i förhållandet mellan galdenär och borgenär, d.v.s. betaling i betydelsen att betala någon, och förbisåg därför möjligheten att uppfatta betaling såsom rättshandlingen betala till någon, d.v.s. betaling som *utbetalning*.

Betaltjänstutredningen förefaller likaledes anse att dess uttalande, om vad betaling är, utgör en utsaga om verkligheten. Detta grundar jag på utredningens ord: ”Betaltjänster definieras i detta stycke (1 § 2 st. i lagförslaget, min anmärkning) utifrån begreppet betaling. Med *betaling* menas varje åtgärd som medför att pengar

förs över från en fysisk eller juridisk person till en annan⁴. Efter som själva lagförslaget ej innehåller någon definition av begreppet betalning, ligger det, enligt min mening, nära till hands att anta just att utredningen ser sitt uttalande om innebörden av begreppet betalning som ett uttalande om hur begreppet brukar tolkas.

Vad gäller Lehrberg förefaller mig saken något mera oklar. För att läsaren lättare skall kunna kontrollera att jag ej drar längre gående slutsatser än vad Lehrbergs text ger stöd för, återger jag här hela det avsnitt som bär rubriken ”Betalningen som rättshandling”⁵.

”En betalning är en prestation som vanligen företas till uppfyllelse av en penningförpliktelse. Som sådan är betalningen också en rättshandling, vanligen till sin funktion en så kallad uppfyllelserättshandling. Den juridiska innebörden av betalningen som rättshandling - ett löfte (i motsats till ett påbud) - är att den betalande avstår från äganderätten till sedlar eller mynt eller något annat betalningsmedel (oftast en penningfordran) som han i någon mening ”överlämnar” till betalningsmottagaren. Avståendet avser primärt de enskilda sedlar och mynt eller andra tillgångar med vilka betalningen rent faktiskt fullgörs. Det behöver däremot inte betyda att den som betalar avstår från rätten till penningbeloppet in abstracto (dvs. att han skulle ha avstått en summa pengar till betalningsmottagaren), Så är till exempel inte fallet om en huvudman betalar pengar till en fullmäktig, som denne sedan innehar med redovisningsplikt. Fullmäktigen är då skyldig att betala tillbaka penningbeloppet när huvudmannen påfordrar det. Men huvudmannen kan inte kräva åter enskilda sedlar eller mynt etc. Betalningens verkan är då att huvudmannen avstått från äganderätten till betalningsmedlet och i stället erhållit en fordran på samma summa pengar.

Att betalningen är en uppfyllelserättshandling visar sig däri att den kan leda till att en betalningsförpliktelse blir att betrakta som fullgjord och därmed faller bort. Detta är som redan sagts

⁴ SOU 1995.69 sid. 304.

⁵ A.a., upplaga 2:1, sid. 14-15

betalingens typiska ändamål. En betaling kan dock också göras utan att det finns någon plikt att betala. Till exempel kan rättshandlingen betaling användas för att verkställa en gåva eller en frivillig försträckning (penninglån) som inte grundas på ett i förväg träffat låneavtal”.

Så här långt är mitt intryck att Lehrberg anser sig beskriva vad begreppet betaling står för och inte att han uttalar sig om hur man bör avgränsa detsamma. Han säger ingenting om varpå han grundar sin beskrivning, vilket får ses som naturligt mot bakgrund av att det är fråga om en kortfattad lärobok (se förordet till upplaga 1:1). Det senare förhållandet gör det också naturligt för mig att tro att Lehrberg beskriver vad han menar vara en allmänt omfattad uppfattning om innebörden av begreppet betaling.

Hans påpekande i förordet av att ”de synpunkter och åsikter som här framförs inte aspirerar på att ge uttryck åt någon etablerad gällande rätt utan endast utgör rekommendationer” kan synas peka i annan riktning. Påpekandet förefaller dock ta sikte på synpunkter och åsikter ifråga om svaren på materiella frågor med anknytning till betaling och ej på uttalanden ifråga om själva den grundläggande frågan om vad för slags faktiskt handlande som omfattas av ”etiketten” betaling (såsom rättshandling mellan den som företar handlandet och den som är dess adressat). Å andra sidan ger ordalagen, i den not (2) som är infogad omedelbart efter det avslutande ordet ”låneavtal” i det långa citatet ovan, återigen utrymme för tvivel. Denna not innehåller följande:

”Infriandet av ett oförbindande gåvolöfte utgör enligt Arnesdotter ej betaling, men sker genom ’samma slags faktiska åtgärder’. (Arnesdotter, Moderna betalningsmetoder s. 19 not 1.) Jag delar inte denna uppfattning, utan anser att det är fråga om betaling även i detta fall, eftersom de för rättshandlingen betaling karakteristiska rättsverkningarna inträder.”

Som synes använder sig Lehrberg av ord som "uppfattning" och "anser", men det framgår även att uppfattningen och åsikten avser svaret på en fråga om hur något "är", nämligen huruvida det faktiska handlandet utgör eller inte utgör betalning, och inte svaret på en fråga om hur något "bör" vara, nämligen huruvida det faktiska handlandet bör eller inte bör omfattas av begreppet betalning.

Vidare anför Lehrberg (i not 4, sid. 20):

"Dessa distinktioner (mellan infriande betalning, befriande betalning och rättidig betalning; min anmärkning) blir onödiga om man betraktar betalningen som en rättshandling med vissa specifika rättsverkningar - principiellt oavhängiga av betalningens infriande respektive befriande verkan men av avgörande betydelse för när dessa inträder - vilka inträder när rättshandlingen som sådan får verkningar (eller när den blir oåterkallelig)."

Det förefaller mig som om Lehrberg här inte avser att säga något om vad betalning "är" utan anför ett lämplighetsargument, d.v.s. att han gör en normativ utsaga. Uttalandet kan dock även uppfattas som en värdeneutralt konstaterande av vilka konsekvenserna i terminologiskt avseende blir när ordet betalning förstås på det ena respektive det andra sättet. I mina öron har emellertid ordet "onödiga" en värderande klang (till skillnad från t.ex. "obehövlige" och "ej nödvändiga"), varför jag finner den förra tolkningen troligare än den senare.

Min, måhända vågade, slutsats blir att det som fångat Lehrbergs intresse är betalningstransaktionen i sig själv, dvs. *ut*betalningen/*in*betalningen, och att det därför framstår som självklart att utgå från denna betydelse hos ordet betalning också då det används som beteckning för ett visst slags rättshandling.

3. JÄMFÖRELSER MELLAN DE TRE BETALNINGSBEGREPPEN

3.1 Inledning

Enligt min uppfattning kan de tre betalningsbegreppen återges på följande sätt.

1. Betaling är att infria/befria sig från en förpliktelse att erlægga ”A kronor”
2. Varje åtgärd som medför att pengar förs över från en fysisk eller juridisk person till en annan utgör betaling.
3. Betaling är en prestation varigenom den betalande avstår från äganderätten till betalningsmedel som han i någon mening ”överlämnar” till betalningsmottagaren.

Vid första påseende finner man egentligen bara ett enda gemensamt kriterium; att betaling är något som utspelar sig mellan två rättssubjekt. Detta är ju också helt nödvändigt ifall betaling skall vara en rättshandling, vilket ju är själva utgångspunkten för såväl mig själv som Lehrberg. En närmare jämförelse kräver tydligen en djupare analys av beskrivningarna av de tre begreppen.

3.2 Pengar, betalningsmedel och med vad ”A kronor” kan erläggas

En första fråga är om de tre begreppen har det gemensamt att objektet för handlandet är detsamma. Ja, det beror på om ”pengar” och ”betalningsmedel” står för samma sak och om denna sak dessutom är det med vilket den som är förpliktad att erlægga ”A kronor” kan infria/befria sig från förpliktelsen.

I min tidigare nämnda bok⁶ definierar jag betalningsmedel som det som gäldenären har att prestera för att infria en fordran om A kronor. Den vidare analysen av vad en sådan skyldighet innebar, ledde fram till att det är en skyldighet att tillföra borgenären de ekonomiska möjligheter som innehavet av allmänt accepterade

⁶ Se sid. 29–41.

bytesmedel till ett värde av A kronor innesluter. Borgenären skall försättas i en viss bestämd maktposition, närmre bestämt den som följer med innehavet av sedlar och mynt. I den mån innehavet av något annat ger upphov till en maktposition med samma karaktäristika, som de som kännetecknar denna prototyp, är således detta andra också betalningsmedel. Vilket slags egendom som vid envar tidpunkt utgör allmänt accepterade bytesmedel, och därmed betalningsmedel, bestäms av ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden. I länder med ett väl fungerande banksystem utgörs i nuläget de allmänt accepterade bytesmedlen, vid sidan av giltiga sedlar och mynt, av fordringar mot penninginstitut som är förfallna till betalning vid anfordran och som inte måste infrias i sin helhet vid ett och samma tillfälle samt inte är knutna till något fordringsbevis. Det handlar således om fordringar som inom nationalekonomin brukar inkluderas i begreppet penningmängd.

En fråga som inställer sig är hur det är möjligt att förena ovan angivna definition, av vad som är betalningsmedel, med den åtskillnad mellan sedvanliga respektive osedvanliga betalningsmedel som görs i 4 kap. 10 § 1 st. konkurslagen, som behandlar återvinning av betalning av skuld. Om endast sådant som är "allmänt accepterat som bytesmedel" kan utgöra betalningsmedel, förefaller det uteslutet att det samtidigt skulle kunna finnas osedvanliga betalningsmedel.⁷ Förklaringen ligger i att analysen avsåg den situationen att parterna inte uttryckligen har tagit ställning till med vad infriandet av penningfordringen skall ske.⁸ Enligt min definition bestäms vad som utgör betalningsmedel av vad som kan användas för att infria en förpliktelse att erlägga A kronor. Om parterna enas om att denna förpliktelse får fullgöras med t.ex. varor av visst slag, så är det helt i enlighet med definitionen att dylika varor, i detta fall, utgör betalningsmedel. Motsvarande resonemang gäller för sådana betalningsmedel som betraktas som sedvanliga därför att de är ofta använda inom en speciell bransch eller mellan speciella parter.

⁷ Med osedvanliga betalningsmedel förstås betalningsmedel som inte är vanligen använda vare sig vid betalningar i största allmänhet, vid betalningar inom den aktuella branschen eller mellan de aktuella parterna.

⁸ A.a. sid. 29.

En andra fråga gäller den gjorda preciseringen av betalningsförpliktelsen till att avse *A kronor* och inte *A penningenheter*. Bakom denna precisering låg önskemålet att inte behöva ta ställning i en fråga vars svar inte var av större vikt i det då aktuella sammanhanget. Den frågan gäller hur man bör klassificera växling av en valuta mot en annan. Är det fråga om byte, köp eller rent av två betalningar? Det förefaller mig som om språkbruket är sådant att man talar om köp av valuta så länge som man i utbyte mot den önskade valutan har att leverera ett belopp bestämt i det valutaslag som är den officiella valutan i det land där växlingen äger rum.⁹ Om ersättningen för den önskade valutan istället är bestämd i ett annat valutaslag än transaktionslandets (en bank i Sverige levererar t.ex. US \$ i utbyte mot engelska £) är nog ordet valutaväxling mera använt än ordet valutaköp. Däremot tycks byte inte vara ett ord som används av aktörerna vid en valutaväxling. Jag har inte heller denna gång för avsikt att gå närmare in på frågan. Jag nöjer mig med att konstatera, att utformningen av min definition av betalning medför att växling av svensk valuta mot annan valuta är ett köp då transaktionen sker i Sverige, medan växling av en utländsk valuta mot en annan utländska valuta snarast är ett byte. Som synes harmonierar det förra, men inte det senare, med vanligt språkbruk. En tredje konsekvens är att det ej alls blir aktuellt att beteckna valutaväxling som två betalningar.

Lehrberg definierar ej betalningsmedel. Det framgår att han inkluderar sedlar och mynt samt ”penningfordran”, men han utesluter ej att det även finns andra betalningsmedel, dock utan att gå närmare in på vilka dessa kan vara¹⁰. Det framstår knappast som långsökt att anta att Lehrberg anknyter till vad som i det enskilda fallet rent faktiskt kommer till användning för att fullgöra betalningen, men i så fall uppenbarar sig frågan hur man i det enskilda fallet kan avgöra att något är betalningsmedel före det att man har avgjort att prestationen utgör just rättshandlingen betalning. Om man, som Lehrberg gör, igenkänner en betalningsrättshandling på att handlingen ifråga medför den rättsverkningen att betalaren avstår från ägan-

⁹ Se även Knut Rodhe; Obligationsrätt, upplaga 1:3, C E Fritzes AB, 1994, §4 vid not 37

¹⁰ se citatet vid not 5 ovan.

derätten till *betalningsmedel* (min kursivering), så skulle det innebära ett rent cirkelbevis att hävda att något utgör betalningsmedel emedan det kommit till användning vid rättshandlingen betalning. En möjlighet är att utgå ifrån vad ordet betalningsmedel brukar stå för i allmänt språkbruk, inom den aktuella branschen eller mellan de aktuella parterna. Men då utesluts möjligheten av något sådant som osedvanliga betalningsmedel. En annan möjlighet är att utgå från den beteckning parterna själva givit den faktiska åtgärden. Har den givits beteckningen betalning, så är den tillgång som tillförts betalningsmottagaren just ett betalningsmedel. Men följderna blir att den av parterna valda beteckningen med automatik blir bestämmande även för den rättsliga klassificeringen av det faktiska handlandet, så länge som kraven på äganderättsavstående och överföring är uppfyllda.

Det förefaller således som om Lehrbergs ”igenkänningsregel” leder till att antingen måste betalning med osedvanliga betalningsmedel anses utgöra någon annan rättshandling än betalning eller måste allt som parterna kallar för betalning anses vara betalning också i rättslig mening (förutsatt att avstående- och överföringsverkningarna föreligger). Jag tror att dessa besvärande konsekvenser uppstår till följd av att sambandet, mellan vad som är betalning och vad som är betalningsmedel, rent historiskt har så att säga rakt motsatt riktning än den som anges av Lehrbergs ”igenkänningsregel”. Behovet av att kunna betala har rimligen uppstått först och därefter har det bestämts varmed detta behov kan fyllas. Ett annat sätt att uttrycka samma sak är att säga att vad som är betalningsmedel är en funktion av vad som är betalning; inte tvärt om.

Beltjänstutredningen synes ta för givet vad ”pengar” är. Av allt att döma avses sedlar och mynt samt fordringar mot penninginstitut i anledning av sådana konton som används vid kontobaserade betalningar¹¹. Tydligt är också att pengar är ett snävare begrepp än betalningsmedel, eftersom betalningsmedel kan vara av såväl sedvanlig som osedvanlig art. Med tanke på att utredningen gällde en

¹¹ Se t.ex. sid. 305–306.

reglering av betaltjänstmarknaden är det i och för sig begripligt att intresset riktades mot enbart betaling med pengar, men samtidigt ter det sig som en viss brist på helhetssyn att utan varje kommentar definiera innebörden av betaling utifrån detta begränsade perspektiv.

Min slutsats blir att de tre betalningsbegreppen inte har ett till alla delar gemensamt objekt för det handlande som utgör betaling. Det finns ett avsevärt gemensamt betydelseinnehåll, nämligen giltiga sedlar och mynt samt vissa slags fordringar på penninginstitut (pengar). Men medan mitt betalningsmedelsbegrepp även innefattar andra sedvanliga betalningsmedel än pengar samt osedvanliga betalningsmedel, förefaller Lehrbergs betalningsbegrepp inrymma de förra men kräva att osedvanliga betalningsmedel hålls utanför ifall ett cirkelresonemang skall kunna undvikas.

3.3 Vad skall ha skett med betalningsmedlen?

Som framgått ovan innebär min definition av betaling att borgenären skall försättas i en bestämd maktposition, nämligen en sådan som har de karaktäristika som följer med äganderätt till och innehav av sedlar och mynt. Detta kan åstadkommas genom att gäldenären överlåter äganderätten till vissa betalningsmedel till borgenären, men det kan gå till även på andra sätt. Ett sådant annat sätt är att ett penninginstitut ikläder sig en skuld gentemot borgenären samt i gengäld självt får en fordran mot gäldenären, vilken fordran får täckas genom kvittning mot gäldenärens kontofordran mot penninginstitutet. En annan möjlighet är att gäldenären fullgör betalningen med hjälp av betalningsmedel som denne faktiskt inte äger men som borgenären gör ett godtrosförvärv till. Det avgörande för om en betaling enligt min definition har ägt rum är således att betalningsmottagaren har fått ”ovillkorlig och sakrättsligt skyddad äganderätt till, och faktisk möjlighet att disponera över, egendom som utgör ett allmänt accepterat bytesmedel”¹² och att detta skett till uppfyllelse av en förpliktelse att erlagga A kronor.

¹² Se Ingrid Arnesdotter, a.a. sid. 60.

Lehrbergs definition innebär att det istället är betalarens förändrade position i förhållande till vissa enskilda betalningsmedel som blir avgörande för om en betalning ägt rum. Han kräver att betalarens handlande innebär att han "avstår från äganderätten" till vissa betalningsmedel samt "i någon mening 'överlämnar'" dessa till betalningsmottagaren. Jag uppfattar detta såsom att Lehrberg menar att de betalningsmedel som betalningsmottagaren erhåller "i någon mening" kan sägas vara desamma som de medel betalaren avhänt sig. Frågan är vad för slags samband detta "i någon mening" står för och vilken rättslig relevans Lehrberg ger detta samband. Min tolkning innebär att Lehrberg lämnar det öppet huruvida de betalningsmedel som betalningsmottagaren erhåller är identiska¹³ med de betalningsmedel som betalaren avhänder sig och i stället tar fasta på existensen av ett orsak-verkan-samband mellan minskningen av den mängd betalningsmedel betalaren före betalningen var ägare av och den mängd betalningsmedel betalningsmottagaren efter betalningen har (rättmätigt) tillgång till. Vidare förstår jag Lehrberg såsom att det är hans uppfattning att detta samband gör det motiverat, vid bedömningen av huruvida ett visst faktiskt handlande har de för betalningsrättshandlingens karaktäristiska rättsverkningarna, att anse de medel som tillförs betalningsmottagaren vara "de enskilda tillgångar med vilka betalningen rent faktiskt fullgörs".

I fråga om att avståendet skall avse äganderätten till betalningsmedel, med vilka betalningen fullgörs, gör Lehrberg ett förtydligande genom att framhålla att kravet ej innefattar ett avstående från rätten till beloppet in abstracto. Han exemplifierar med att en huvudman betalar "pengar" till en fullmäktig som sedan innehar pengarna med redovisningsplikt. Huvudmannen har då rätt att återfå beloppet när han så vill, men - framhåller Lehrberg - saknar rätt att återkräva just

¹³ Med identitet avser jag här såväl identitet i snäv bemärkelse (faktisk identitet) som det utvidgade identitetsbegrepp som används inom juridiken i samband med t.ex. regler om vindikation och återvinning. Jfr Arnesdotter; a.a. sid. 111, 146–148 och Lehrberg; a.a. upplaga 2:1, sid. 65. Problemet uppkommer ej vid betalning genom överlämnande av kontanter, men blir påtagligt vid betalning via konton (t.ex. girering, giroinbetalning eller giroutbetalning), se vidare härom Arnesdotter, a.a. sid. 144–195, 199–204, 207–209. Påpekas bör att även faktiskt identitet är ett svärfångat begrepp; hur stora förändringar kan ett objekt undergå och ändå vara samma objekt? Är t.ex. den 23-åriga hästen verkligen identisk med den fölunge den en gång var?

de enskilda tillgångarna. Detta sägs innebära att huvudmannen har avstått från äganderätten till betalningsmedlen och i gengäld har erhållit en fordran på samma summa pengar. Eftersom medlen ej kan vara herrelösa förefaller han anse att fullmäktigen i exemplet ovan har blivit ägare till de till honom utbetalade medlen.

Så vitt jag förstår ansluter sig Lehrberg här till den terminologi som är vanlig i sakrättslig litteratur¹⁴. Enlig denna betecknas ett krav att med äganderätt utfå individuellt bestämd egendom ofta som ett anspråk på äganderätt medan fordran/fordring är benämningen på ett krav att med äganderätt utfå generiskt bestämd egendom. Att objektet för kravet är generiskt bestämt innebär att det som skall presteras är angivet som en viss mängd av en viss art. Samtidigt kan den egendom som ingår i den angivna arten antingen ha individuell prägel eller sakna sådan prägel. I det senare fallet omnämns egendomen ofta som fungibel¹⁵. Det sagda kan illustreras med följande fyrfältstabel.

¹⁴ Se t.ex. Henrik Hessler; Allmän sakrätt, P. A: Norstedt & Söners Förlag, 1973, sid. 21-24, Torgny Hästad; Sakrätt avseende lös egendom, 4.e omarbetade upplagan, Norstedts Förlag, 1990, sid. 22-23, Knut Rodhe; Handbok i sakrätt, 2:a tryckningen, Norstedts Förlag, 1985, sid. 1- 2.

¹⁵ Så är fallet i Hesslers respektive Hästads i föregående not nämnda arbeten. Rodhe däremot synes, som Hästad påpekar, använda fungibel i samma betydelse som Hessler och Hästad använder uttrycket 'generiskt bestämd'.

	Krav att med äganderätt utfå individuellt bestämd egendom Äganderätt¹⁶	Krav att med äganderätt utfå generiskt bestämd egendom Fordringsrätt
Egendom med individuell prägel	<i>En viss begagnad bil.</i> <i>Sedlar med vissa nummer.</i> <i>En viss fordran.</i>	<i>10 av 20 specificerade begagnade bilar.</i> <i>10 av 20 sedlar med numren 200010–200030.</i> <i>10 av 20 specificerade fordringar.</i>
Fungibel egendom	<i>Ett visst parti vete.</i> <i>De sedlar A lämnat till B.</i> <i>De obligationer A lämnat till B.</i>	<i>100 ton höstvete.</i> <i>1000 kronor.</i> <i>10 obligationer á 100 kr, AB A, 1998 års emission.</i>

Lehrberg anger att en huvudman, som lämnat ”pengar” till en fullmäktig, inte har rätt att kräva att återfå ”enskilda sedlar eller mynt etc.”. Ett dylikt återkrav skulle således utgöra ett krav på att med äganderätt utfå generiskt bestämd egendom, alltså en fordran. Vad beror detta i så fall på? Som framgår av tabellen ovan omöjliggör inte det förhållandet att pengar är fungibel egendom att ett krav på att utfå pengar i och för sig kan preciseras på ett sådant sätt att objektet för kravet är individuellt bestämt. Är det egenskapen att vara betalningsmedel som medför att en återkravs rätt avseende pengar är en fordringsrätt? Jag vill här pröva vad en översiktlig diskussion kring dessa frågor kan ge och börjar med den sist nämnda.

Antag att en huvudman har överlämnat en begagnad bil till en fullmäktig med uppdrag att fullmäktigen skall överlämna bilen till en person som hyrt den för en semesterresa. I ett fall som detta lär huvudmannen ha rätt att, så länge som uppdraget ännu ej har fullgjorts, återkräva just den bil han överlämnat till fullmäktigen. Huvudmannen är alltså (fortfarande) ägare till bilen och ej till en (natura-)fordran. Antag nu istället att huvudmannen har överlämnat en begagnad bil till fullmäktigen med uppdrag att fullmäktigen skall vidarebefordra denna till fullmäktigens borgenär. Huvudman-

¹⁶ Det är viktigt att observera att beteckningen äganderätt inte skall förstås som att kravframställaren måste vara ägare i sakrättslig mening, d.v.s. att vederbörande har separationsrätt till egendomen ifråga. Termen äganderätt används här som en kvalifikation av rättsfaktum, men säger ingenting om rättsföljden. Jfr Håstad; a.a. sid. 22–23.

nen och borgenären har kommit överens om att betaling för huvudmannens penningsskuld får erläggas på detta sätt.

Kan bilens egenskap av att vara betalningsmedel antas få inverka på bedömningen av vad huvudmannens återkravs rätt har för objekt? Det låter sig hävdas att bilens värde för huvudmannen inte längre är knutet till dess egenskap av att vara just en bil och just denna bil, utan till dess penningvärde, eftersom det är möjligheten att använda den till infriande av skyldigheten att prestera "A kronor" som är det primära. Men detta utesluter inte att denna möjlighet är beroende av att det just är en bil och t.o.m. just denna bil - borgenären kan ha sina skäl att godta just denna bil, men ingen annan, som betaling för sin fordran. Det utesluter inte heller att bilen, vid sidan av sitt värde som medel att infria skulden, alltså har ett värde för huvudmannen i sin egenskap av bil (bruksvärde) eller p.g.a. att han fått den i gåva av en kär person (affektionsvärde). Om huvudmannen t.ex. vinner en summa pengar före det att fullmäktigen överlämnat bilen till borgenären, kan huvudmannen vilja använda vinstsumman till betaling av borgenären och istället återfå bilen. Det förefaller därför inte troligt att huvudmannens rätt att återkräva just den enskilda tillgången skulle förändras på grund av att bilen i detta fall primärt är ett betalningsmedel. Således är det istället troligt att huvudmannen har rätt, så länge som uppdraget ännu ej har fullgjorts, att återkräva just den bil han överlämnat till fullmäktigen. Detta överlämnande av betalningsmedel till en fullmäktig utgör i så fall inte heller enligt Lehrbergs definition någon betaling.

Antag nu att exemplet varierar på så sätt att det överenskomna betalningsmedlet utgörs av fungibel egendom, t.ex. varor av visst slag. Avser huvudmannens återkravs rätt i detta fall de enskilda varorna eller "lika mycket av samma slag", d.v.s. står det fullmäktigen fritt, om han av något skäl så önskar, att t.ex. anskaffa exakt samma slags varor från annat håll samt överlämna dessa till huvudmannen och själv behålla de han fått från denne? Om så är fallet är huvudmannens återkravs rätt en fordringsrätt och när han överlämnade varorna till fullmäktigen var detta, enligt Lehrbergs definition, en betal-

ning. Det är svårt att finna något starkt argument för varför huvudmannen inte skulle behöva låta sig åtnöjas med att få andra enskilda varor än de ursprungligen lämnade, så länge som det rör sig om varor av exakt samma slag (och därmed har samma penningvärde och bruksvärde, som de varor huvudmannen lämnade till fullmäktigen)¹⁷. Men detta beror inte på att varorna i detta fall utgör betalningsmedel utan på att ingen enskild vara av det angivna slaget har högre eller lägre värde för huvudmannen än någon annan enskild vara av samma slag, d.v.s. att varorna utgör fungibel egendom. Detta förhållande motiverar att varje anspråk på att med äganderätt utfå fungibel egendom in dubio bör utgöra en fordringsrätt. Om detta är riktigt ger även deposition av fungibel egendom, t.ex. sedlar och mynt, upphov till en fordringsrätt och därmed har deponenten, enligt Lehrbergs definition, företagit en betalning när han deponerade medlen.

Detsamma gäller den rånades överlämnande av kontanter till rånaren.

Påpekas bör att förhållandet att huvudmannens återkravs rätt är att beteckna som en fordringsrätt inte utesluter att huvudmannen har separationsrätt. Om den fungibla egendom, som kravet riktar sig mot, är individuellt bestämd, föreligger separationsrätt även utan stöd av 1944 års redovisningslag¹⁸. Frågan gäller vad som krävs för att anspråket skall anses vara individuellt bestämt. Svaret är: Att egendomen alltsedan mottagandet har hållits avskild från av mottagaren ägd egendom av samma slag. Eventuellt krävs även att mottagaren var skyldig att företa ett sådant avskiljande¹⁹. I och med den nämnda lagens tillkomst, tillåts individualiseringen, under vissa förutsättningar, ske senare än vid mottagningstillfället. Att i dessa fall, som ofta sker, på en och samma gång beteckna huvudmannen som borgenär till en redovisningsfordran och redovisningsmedlen som för fullmäktigen främmande medel, vartill någon annan än denne har äganderätt, ter sig något förvirrande.

¹⁷ Affektionsvärde torde vara mer än sällsynt när det gäller fungibel egendom.

¹⁸ Lag (1944:181) om redovisningsmedel.

¹⁹ Se t.ex. Hessler; a.a. sid. 482.

Ovan har framkommit att varje överlämnande av fungibel egendom in dubio medför att överlämnarens eventuella återkravs rätt är en fordringsrätt och således är ett handlande som medför rättsverkningen att överlämnaren avstår från äganderätten. Så som Lehrberg definierar betaling är det således inte tillräckligt att överlämnandet avser betalningsmedel, utan det krävs att dessa betalningsmedel dessutom är fungibel egendom. Detta får betydelse först och främst när det är fråga om osedvanliga betalningsmedel eller andra sedvanliga betalningsmedel än pengar (sedvanliga inom en bransch eller mellan vissa parter). Men är alla pengar alltid fungibel egendom?

Med avseende på sin penningfunktion är varje giltig sedel/giltigt mynt normalt lika användbar/t och därför fungibel egendom. Men undantag kan givetvis förekomma. Så t.ex. måste väl en sedel med mycket kort återstående giltighetstid anses mindre gångbar än en sedel som kommer att vara giltigt betalningsmedel under lång tid. Ett mycket slitet mynt kan vara obrukbart för betaling vid användande av en parkeringsbiljettautomat eller en varuautomat. I vad mån dylika begränsningar i en viss sedels/visst mynts användbarhet som betalningsmedel, kan eller bör medföra att det inte längre anses vara fungibel egendom, utan egendom med individuell prägel, låter jag här vara oprövat. Detsamma gäller en sådan omständighet som att vissa av de mynt som överlämnats till en betalningsmottagare är jubileumsmynt med ett samlarvärde som överstiger myntens valör eller mynt vars metallvärde är högre än deras valör.

Hur förhåller det sig med fordringar mot penninginstitut? Nu är det inte vilken sådan fordran som helst som är ”pengar”. Som framgått ovan rör det sig om fordringar som är förfallna till betaling vid anfordran och som inte måste infrias i sin helhet vid ett och samma tillfälle samt inte är knutna till något fordringsbevis. Så länge alla penninginstitut, vilka erbjuder dylika inlåningskonton, har fullgod betalningsförmåga förefaller det mig vara en rimlig approximation att behandla även dessa ”pengar” som fungibel egendom. Men vilken betydelse skall/bör man tillägga en omständighet som att A har ett

konto hos bank B men också en skuld till denna bank, men inte till bank C hos vilken vederbörande också har ett konto. Är en ökning av tillgodohavandet hos bank B ett tillskott av betalningsmedel likvärdigt med en lika stor ökning av tillgodohavandet hos bank C? Även denna fråga (och andra) får här förbli obehandlade.

Betaltjänstutredningens betalningsbegrepp innehåller inget annat krav vad gäller parternas positioner i förhållande till använt betalningsmedel än att ”pengar” skall ha ”förts över” från ett rättssubjekt till ett annat. Enligt min mening står detta inte för mera än ett krav på att betalarens innehav av betalningsmedlet ”pengar” skall ha minskat och att betalningsmottagarens innehav av samma slags betalningsmedel skall ha ökat samt att det finns ett orsak-verkan-samband mellan denna minskning och denna ökning. Om detta är riktigt utgör t.ex. deponering av sedlar betalning, liksom överlämnande av pengar till en rånare, en utpressare eller en bedragare, ja möjligen t.o.m. tjuvens tillgrepp av kontanter. De flesta av de nu nämnda transaktionerna ligger givetvis utanför det område som betaltjänstutredningen hade anledning att beakta då den övervägde vad betalning kan anses betyda, vilket medför att det vore ohemult att utan vidare tillskriva utredningen en positiv vilja att låta betalning omfatta även dylika transaktionstyper.

3.4 En jämförande sammanställning

I tabellen nedan anges ett antal transaktioner som berör betalningsmedel samt huruvida dessa transaktioner utgör betalning eller ej enligt vart och ett av de tre ovan diskuterade betalningsbegreppen. I de fall uttalandena rör betalning enligt Lehrberg eller Betaltjänstutredningen baseras uttalandena i tabellen i vissa fall på klara uttalanden av vederbörande själv, i andra fall på min tolkning. De senare har jag markerat med *.

		Innebär A:s handlande en, i förhållande till B företagen, betalning		
		enligt Arnesdotter?	enligt Lehrberg?	enligt Betaltjänstutredningen?
A infriar egen skuld till B med egna pengar		JA	JA	JA
A infriar egen skuld till B med obehörigen åtkomna pengar		JA, om B gör ett godtrosförvärv av pengarna.	NEJ*	JA*
A infriar egen skuld till B med annan egen egendom än pengar		JA	JA*, om egendomen utgör sedvanligt betalningsmedel	NEJ*
A infriar egen skuld till B med annan, obehörigen åtkommen, egendom än pengar		JA, om B gör ett godtrosförvärv av egendomen.	NEJ*	NEJ*
A företar en utbetalning till B av annat skäl än att infria sin skuld till B samt använder därvid egna pengar	Gåva	NEJ	JA	JA
	Deposition	NEJ	JA*	JA*
	B är A:s fullmäktige	NEJ	JA	JA
	B rånar A	NEJ	JA*	JA*
	För gottskrivning av A:s konto hos banken B, som är ett penninginstitut	NEJ	NEJ*	NEJ
A företar en utbetalning till B av annat skäl än att infria sin skuld till B samt använder därvid obehörigen åtkomna pengar	Gåva	NEJ	NEJ*	JA*
	Deposition	NEJ	NEJ*	JA*
	B är A:s fullmäktige	NEJ	NEJ*	JA*
	B rånar A	NEJ	NEJ*	JA*
	För gottskrivning av A:s konto hos B, som är ett penninginstitut	NEJ	NEJ*	NEJ

		Innebär A:s handlande en, i förhållande till B företagen, betalning		
		enligt Arnesdotter?	enligt Lehrberg?	enligt Betaltjänstutredningen?
A är B:s fullmäktige och använder av B erhållna medel för att betala	B:s skuld till C	<i>NEJ</i> <i>Däremot har B betalat C</i>	<i>NEJ</i> <i>Däremot har A betalat C</i>	<i>JA*</i>
	sin redovisnings-skuld till B	<i>JA</i>	<i>JA</i>	<i>JA</i>
A växlar hos B	X Skr mot Y £	<i>JA, A utför en betalning till B, medan B utför en natura-prestation</i>	<i>JA, A utför en betalning till B (och B en betalning till A)*</i>	<i>JA, A utför en betalning till B (och B en betalning till A)*</i>
	en 20-kronorssedel mot två 10-kronorsmynt	<i>NEJ, ty här är prestations-objektet mer preciserat än till att avse "A kronor"</i>	<i>JA*</i>	<i>JA*</i>
A och B byter två 20-kronorssedlar mot varandra		<i>NEJ, ty här är prestations-objektet mer preciserat än till att avse "A kronor"</i>	<i>JA*</i>	<i>JA*</i>

4. ÄR NÅGOTDERA BETALNINGSBEGREPPET ATT FÖREDRA FRAMFÖR DE ANDRA TVÅ?

Vilka skäl kan anföras till stöd för att någotdera betalningsbegreppet skulle vara att föredra framför de två andra? Ja, det beror givetvis i hög grad på i vilka sammanhang och i vilket syfte begreppet är tänkt att komma till användning.

Önskar man studera vad jag kallar utbetalningar just i deras egenskap av utbetalningar, t.ex. därför att man intresserar sig för de rättsliga relationerna mellan de i denna transaktion deltagande parterna (betalare, betalningsförmedlare, betalningsmottagare) är

Lehrbergs definition klart mest lämpad. De rättsfrågor, som själva betalningstransaktionerna ger upphov till lär ofta böra lösas lika, oavsett om transaktionen är eller inte är en betalning även i min mening (d.v.s. medför att en fordran infrias/en gäldenär blir befriad från sin skuld). Att hans definition, som jag ser det, leder till att infriande av skuld med annat än sedvanliga betalningsmedel inte omfattas av betalningsbegreppet, saknar rimligen betydelse vid en studie av det slaget, emedan de faktiska handlingar, som krävs för en sådan betalningstransaktion, ofta kommer att vara av helt annan art än de handlingar som krävs för en utbetalning av pengar. Snarare är det en (mindre) brist att begreppet inte synes utesluta även betalning med andra sedvanliga betalningsmedel än pengar. Vidare är det en styrka att utbetalningar som görs med obehörigen åtkomna pengar, varför betalaren inte har någon äganderätt att avstå ifrån, tydligen ej är betalningar enligt Lehrbergs definition. En betalningsförmedlars skyldigheter gentemot uppdragsgivaren och en betalningsmottagares rättigheter mot betalaren (i anledning av själva utbetalningen) är givetvis ej opåverkade av förhållandet att uppdragsgivaren saknade behörighet att disponera över medlen (på sätt som skett). Däremot förfaller det mig inte helt lyckligt att insättning på eget konto eller överföring mellan egna konton i olika banker hålls utanför analysen. Jag uppfattar det inte som givet att bankens skyldigheter med avseende på uppdragets utförande bör utformas olika beroende på om den begärda insättningen/överföringen föranleder en ökning av uppdragsgivarens eller någon annans kontobehållning. Det kan förtjäna att påpekas att överföring mellan egna konton i skilda institut enligt Betaltjänstutredningens förslag skall omfattas av lag om betaltjänster, trots att dylika transaktioner inte omfattas om utredningens betalningsbegrepp²⁰. Självt framhåller Lehrberg att hans definition av betalning onödiggör den av mig gjorda distinktionen mellan infriande betalning, befriande betalning och rättidig betalning. Jag uppfattar påpekandet som att han menar att detta utgör en fördel med hans definition. Mot detta kan sägas att dessa

²⁰ Se a.a. sid. 303–305.

distinktioner hur som helst måste göras när det blir dags att besvara frågor om vilka rättsverkningar en utbetalning har med avseende på ett skuldförhållande som avses bli infriat genom utbetalningen.

Ifall intresset istället gäller förhållandet mellan en penninggäldenär och dennes borgenär, framstår enligt min mening min definition som den bättre. Att vid en studie av denna karaktär använda ett betalningsbegrepp som utesluter betalningar med osedvanliga betalningsmedel eller betalningar som genomförs med hjälp av obehörigen åtkomna medel måste vara direkt olämpligt. Jag anser vidare att det på goda grunder kan antas att förhållandet att betalaren har en skyldighet att betala har så pass stor betydelse för utformningen av betalarens och betalningsmottagarens rättigheter och skyldigheter emot varandra med avseende på betalningstransaktionens genomförande, att det, så snart denna partsrelation är i fokus, är lämpligt att hålla isär betalning i bemärkelsen utbetalning och betalning i bemärkelsen infriande av fordran.

Vad gäller Betaltjänstutredningens definition är den påtagligt färgad av att utredningens uppdrag var att förslå en lag om betaltjänster och att den därför fokuserar på frågor av betydelse för den rättsliga relationen mellan betalaren/uppdragsgivaren och den som tillhandhåller betalningsförmedlingstjänster. Det ter sig då självklart att endast betalningar som görs med pengar omfattas och att någon åtskillnad mellan utbetalningar och infriande betalningar inte görs. Begreppet blir därför mindre användbart när denna åtskillnad är av betydelse och/eller när de frågor som skall behandlas rör andra (till betalningstransaktioner anknyttande) partsförhållanden än den nyss nämnda.